

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN NECROPOLA MEDIEVALĂ DE LA HUDUM (1987)

DE

VICTOR SPINEI și RODICA POPOVICI

După o întrerupere prelungită, cauzată de diverse motive, cercetările arheologice din necropola medievală de pe Dealul Hudumului, din localitatea Hudum (com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani), investigată în anii 1970—1972, au fost reluate în luna august 1987. Lucrările de pe șantier au fost coordonate de Institutul de Istorie și Arheologie din Iași, prin semnatarul acestor rânduri, care au beneficiat de sprijinul material al Muzeului de Istorie din Botoșani¹.

Continuarea săpăturilor în obiectivul amintit a fost considerată necesară datorită rezultatelor importante obținute prin cercetările anterioare. Pe de altă parte, pentru problemele rămase încă insuficient clarificate se impunea să se încerce elucidarea lor în consonanță cu stadiul actual al cunoștințelor privind realitățile vieții rurale medievale. În cele trei campanii de săpături anterioare din zonă necropolei au fost descoperite 132 de morminte, repartizate, după toate probabilitățile, în două cimitire diferite, situate la mică distanță unul de celălalt. Din primul, amplasat în capătul nord-vestic al Dealului Hudumului, fuseseră dezvelite 88 de morminte, iar din cel de-al doilea, care se întindea spre sud-est de cel dintâi, 44. Cele două cimitire erau separate de o porțiune de teren neutilizată pentru înmormintări, lungă de cel puțin 35 de metri. Potrivit observațiilor făcute pe baza inventarului funerar recuperat, necropola 1 este anterioară cronologic necropolei 2².

În timpul săpăturilor întreprinse în anul 1987 s-au urmărit mai multe obiective: continuarea dezvelirii celor două necropole, precizarea limitelor spațiale ale necropolei 1, verificarea anumitor observații anterioare, obținerea de date noi privind ritualul practicat și stabilirea unei cronologii cât mai exacte a complexelor funerare, toate acestea pentru a se reliefa un tablou cuprinzător al vieții materiale și spirituale a comunităților românești din părțile septentrionale ale spațiului est-carpatic în secolele XIII—XV. Nu ne-a preocupat investigarea așezării adiacente cimitirului, unde ultimele cercetări fuseseră acelea practicate în anii 1973 și 1974³.

Ca sistem de săpătură, s-a apelat la aceeași metodologie utilizată în timpul campaniilor de cercetări din 1970—1972: trasarea de șanțuri paralele, de lungime variabilă, cu lățimea de 1—1,5 m, adâncite până la nivelurile sterile din punct de vedere arheologic. În cazul când mormintele interceptate nu se încadrau perfect în cuprinsul secțiunilor, s-a recurs la casete. Secțiunile au fost dispuse paralel cu acelea excavate în anii anteriori, fiind orientate 2100°/00 ESE — 5300°/00 VSV. Întrucît ne-am propus să epuizăm cercetarea necropolei 1, am investigat și spațiile nesăpate dintre șanțurile trasate în 1970—1972, iar ulterior ne-am extins lateral, pentru a delimita întinderea complexului. În linii mari, acest obiectiv a fost realizat. Totuși, în anumite zone s-ar mai fi impus excavarea unor șanțuri de control, pentru a avea o deplină certitudine că grupuri izolate de morminte nu s-au extins și dincolo de presupusa extremitate a cimitirului. Întrucît în perioada cit șantierul a fost deschis în perimetrul unde intenționam să amplasăm respectivele șanțuri de control se aflau încă culturi agricole nerecoltate, a trebuit să amînăm trasarea lor pentru o viitoare campanie arheologică. Cîteva morminte ar mai putea fi eventual depistate în marginea de vest a necropolei 1, dar numărul acelorora nu poate fi prea mare,

¹ La bunul mers al lucrărilor de pe șantier a contribuit IEELIF—Botoșani, îndeosebi prin ing. Constantin Purice, directorul întreprinderii, și ing. Dimitrie Cantemir, cărora le mulțumim și pe această cale.

² V. Spinei și R. Popovici, *Cercetările arheologice din*

necropola medievală de la Hudum, jud. Botoșani, în *ArhMold* X, 1985, p. 74—88. Cf. și idem, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum—Botoșani din anii 1970—1972*, în vol. *Din trecutul județului Botoșani*, I, Botoșani, 1974, p. 115—134.

³ Rezultatele acestor săpături sînt deocamdată inedite

atît datorită spațiului redus din promontoriu rămas neseccionat, cît și a faptului că, în zona respectivă, stratul vegetal fiind subțiat prin alunecări succesive, mormintele au fost distruse foarte probabil prin lucrări agricole, ceea ce, de altfel, s-a constatat și în imediata apropiere cu prilejul săpăturilor precedente. Totodată, estimăm că și mai redusă este posibilitatea ca necropola să se fi extins spre nord-est, unde terenul coboară în pantă destul de accentuată, neadecvată pentru înmormintări fără amenajări prealabile.

În cursul campaniei de săpături din vara anului 1987 au fost excavate șapte secțiuni (=S) (nr. 12—18) — toate paralele — dispuse astfel: S 12 între vechile S 1 și S 2, S 13 între S 4 și S 9, S 14, 15 și 16 la nord-est de S 10, S 17 între S 1 și S 3, S 18 între S 11 și S 5⁴. Lungimea lor este următoarea: S 12=62+94=156 m (între cele două segmente ale sale au fost lăsați 18 m nesăpați), S 13=78 m, S 14=81 m, S 15 și S 16=62,5 m, S 17=57 m și S 18=48 m. Totodată, s-au făcut două prelungiri de 3 m spre sud-est la S 9 și S 10, excavate în 1972. S 15, 16 și 18 aveau lățimea de 1,0 m, iar celelalte de 1,5 m. Cu excepția secțiunii 12, care a traversat suprafața ambelor necropole, celelalte șase au avut menirea să se circumscrie în prezumtiva arie a necropolei 1⁵.

Pe traseul secțiunilor au fost interceptate 38 de morminte, ceea ce ridică la 170 numărul total al mormintelor descoperite pînă în prezent pe Dealul Hudumului. Dintre aceste 38 de morminte, 18 (nr. 133—147, 165—167) aparțin primei necropole și 20 (nr. 148—164, 168—170) celei de-a doua. Mormintele (=M) 133—137 și 147 din necropola 1 și toate cele 20 din necropola 2, adică în total 26 de morminte, s-au aflat pe traseul secțiunii 12, restul de 12 fiind descoperite după cum urmează: M 144 în S 13, M 138—143 în S 14, M 165—167 în S 17 și M 145—146 în S 18. În S 15 și S 16 nu a apărut nici un mormint, ceea ce lasă să se întrevadă că necropola nu se continua spre panta de nord-est a promontoriului. Un singur mormint — 136 — era dublu, cuprinzînd resturi osoase de la doi copii (fig. 4/2). Spre deosebire de campaniile anterioare, nu s-a înregistrat nici un caz de suprapunere de morminte.

Starea de conservare a majorității scheletelor era precară, fapt datorat mai multor motive. Scheletele aflate la adîncime mică — îndeosebi acelea din necropola 1 — au fost adesea deteriorate de lucrările agricole. O parte dintre ele au avut de suferit și de pe urma altor deranjamente moderne, ca și a crotovinelor. Datorită solului acid, în care au fost îngropate, scheletele din necropola 2 au devenit extrem de friabile, așa încît, îndeosebi oasele de copii s-au macerat adesea. Pe de altă parte, seceta excesivă din luna iulie, adăugată deficitului pluviometric din ultimii ani, a dus la întărirea cu totul deosebită a solului în care erau depuși inhumafii, ceea ce a ridicat mari probleme la dezvelirea lor. Astfel, în timpul lucrărilor de degajare a resturilor osoase, nu puține au fost cazurile cînd nu s-a putut evita distrugerea acestora, ceea ce a furnizat antropologilor un material dificil de analizat.

Redăm în rîndurile de mai jos o succintă descriere a fiecăruia din cele 38 de morminte descoperite numerotate în continuarea celor 132 dezvelite în anii anteriori. Nu vom indica categoria de vîrstă căreia presupunem că i-a aparținut inhumatul, ci doar adîncimea la care s-a aflat scheletul (luată de la nivelul actual al solului, întrucît în multe situații nivelul de călcare din vechime nu a putut fi stabilit cu precizie), consemnînd totodată cîteva date referitoare la starea de conservare a acestuia, cu privire specială asupra dispoziției brațelor, lungimea și orientarea sa, precum și la inventarul funerar. Toți inhumafii erau așezați pe spate, cu capul orientat spre vest, brațele îndoite din cot și sprijinite pe piept sau abdomen și picioarele întinse, adică conform normelor rituale creștine (fig. 1—4). Inițial, decedatul era depus, ca și astăzi, cu privirea îndreptată spre răsărit, dar, prin presiunea pămîntului aruncat deasupra sa, craniul s-a aplecat foarte adesea pe o parte.

Necropola 1

M 133. Adîncimea: — 0,25 m. Capul și membrele superioare (exceptînd un fragment de humerus și cîteva falange) nu se păstrează. Lungimea scheletului, fără cap: cca. 1,50 m. Orientarea: 4300°/∞ VSV — 1100°/∞ ENE.

M 134. Adîncimea: — 0,30 m. Coloana vertebrală, brațele și alte oase distruse. Lungimea scheletului: cca. 1,0 m. Orientarea: 4100°/∞ VSV — 900°/∞ ENE.

M 135. (fig. 1/1). Adîncimea: — 0,60 m. Oasele bazinului și, parțial, membrele inferioare (exceptînd tibia, peroneul, calcaneum și tarsul unui picior) nu se păstrează. Brațele îndoite din cot, palmele fiind așezate pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,75 m. Orientarea: 4200°/∞ VSV — 1000°/∞ ENE.

M 136. Mormint dublu: doi copii îngropați alături (fig. 4/2). Adîncimea: — 0,40 m. Starea de conservare precară. La inhumatul din dreapta, brațul sting — singurul păstrat — era îndoit din cot, radiusul fiind fixat pe piept. Lungimea scheletelor: cca. 1,0 și 1,10 m. Orientarea: 4000°/∞ SV — 800°/∞ NE.

M 137. Adîncimea: — 0,30 m. Scheletul distrus aproape total. S-au păstrat doar cîteva oase de la craniu, printre care s-a descoperit un cercel de cupru argintat (fig. 5/2).

M 138. Adîncimea: — 0,30 m. Singurele oase păstrate sînt de la craniu, celelalte dezagregîndu-se în sol.

M 139. (fig. 1/2). Adîncimea: — 0,60 m capul; — 0,45 m picioarele. Starea de conservare destul de bună. Brațele îndoite din cot și palmele așezate pe piept. Lungimea scheletului: cca. 1,55 m. Orientarea: 4100°/∞ VSV — 900°/∞ ENE.

M 140. (fig. 1/3 = 4/5). Adîncimea: — 0,40 m capul; — 0,45 m picioarele. Starea de conservare bună. Brațele îndoite din cot și palmele puse pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,55 m. Orientarea: 4100°/∞ VSV — 900°/∞ ENE.

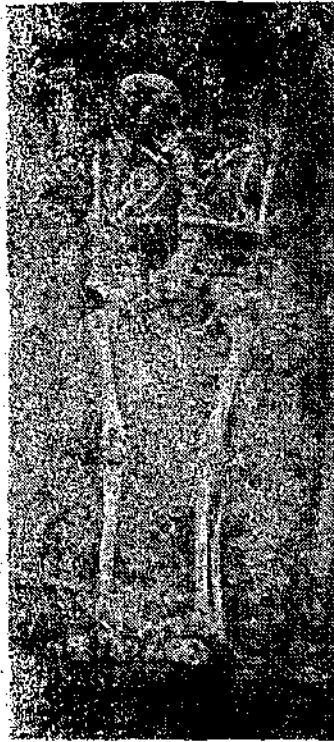
⁴ Cf. planul publicat în *ArchMold*, X, 1985, p. 75, fig. 1.

⁵ Numerotarea secțiunilor, ca și a mormintelor, de altfel,

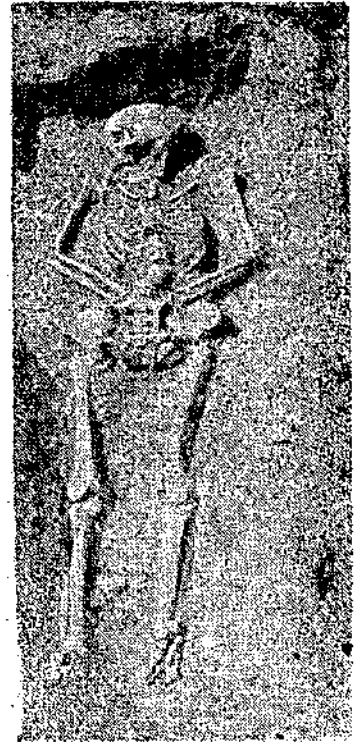
s-a făcut în continuarea aceloră din campaniile de săpături din anii 1970—1972.

1

2

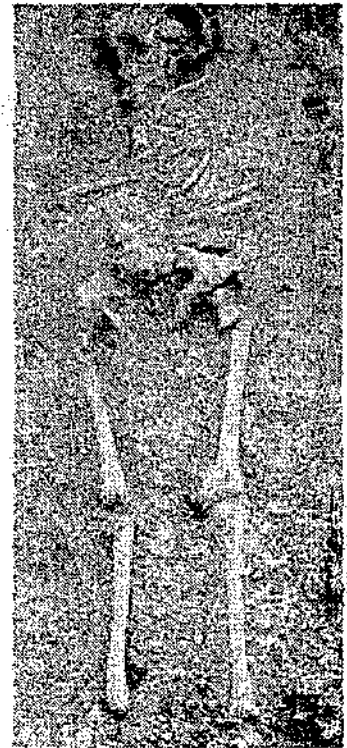
3

4

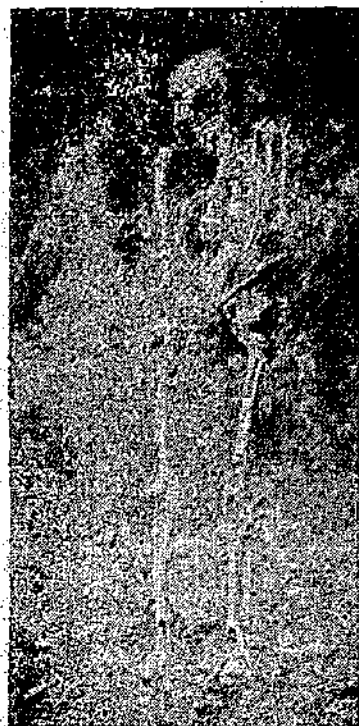

5

6

Fig. 1. Hudum. Mormintele 135 (1), 139 (2), 140 (3), 143 (4), 144 (5) și 145 (6) din necropola 1.

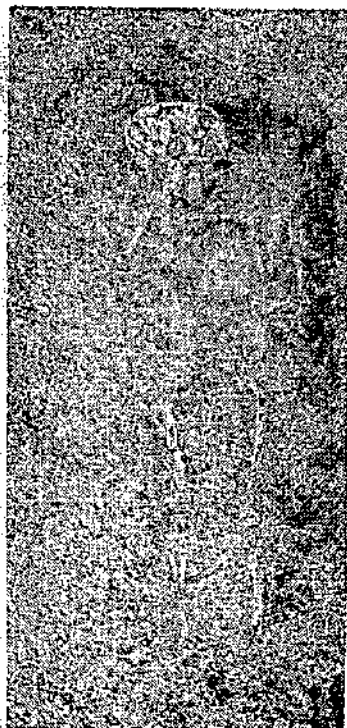
1

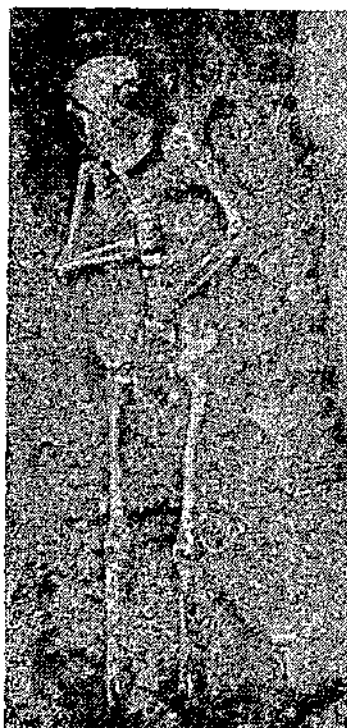
2

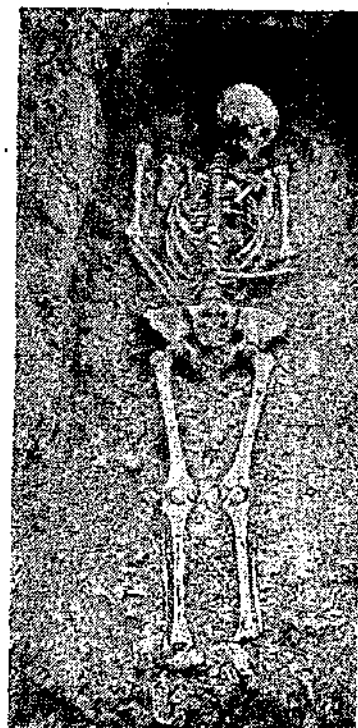
3

4

5

6

Fig. 2. Huduș. Mormintul 147(1) din necropola 1 și mormintele 150 (2), 152 (3), 161(4), 162(5) și 163 (6) din necropola 2.

M 141. (fig. 3/3). Adâncimea: - 0,40 m capul; - 0,45 m picioarele. Conservat destul de bine, cu excepția extremității picioarelor. Brațele ușor indoite din cot și palmele dispuse lângă oasele iliace. Lungimea scheletului: cca. 1,10 m. Orientarea: $4500^{\circ}/_{00}$ VSV - $1300^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 142. (fig. 3/4). Adâncimea: - 0,45 m. Păstrat destul de bine. Brațele indoite din cot și palmele așezate pe piept. Lungimea scheletului: cca. 1,60 m. Orientarea: $4100^{\circ}/_{00}$ VSV - $900^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 143. (fig. 1/4 = 3/1). Adâncimea: - 0,45 m. Oasele bazinului afectate de deranjamente moderne. Brațele indoite din cot, palmele fiind așezate pe piept, cele ale mîinii drepte ceva mai sus. Lungimea scheletului: cca. 1,15 m. Orientarea: $4700^{\circ}/_{00}$ VSV - $1500^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 144. (fig. 1/5 = 4/6). Adâncimea: - 0,80 m capul; 0,75 m picioarele. Starea de conservare destul de bună. Brațul drept indoit puternic, cu palmele spre urmărul opus. Celălalt braț cu palmele pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,60 m. Orientarea: $4200^{\circ}/_{00}$ VSV - $1000^{\circ}/_{00}$ ENE. De-a lungul oaselor iliace și ale picioarelor s-au păstrat bucăți de la pereții sicriului. Lățimea sa mică, de circa 0,40 m, arată că sicriul a fost construit exact după dimensiunile înhumatului fără nici-o risipă de material lemnos. În jurul și în apropierea craniului s-au descoperit opt plăcuțe de argint (fig. 5/4) de la diademă, fixate pe o bandă de țesătură, lată de aproximativ 2,5 m. Plăcuțele erau delimitate de un șir de mărgelute, străbătute de un fir cusut de țesătura pe care au fost aplicate. Mărgelutele, de formă circulară, erau lucrate dintr-o pastă sticloasă, colorată indeosebi în grenă și numai câteva în verde, galben și albastru.

M 145. (fig. 1/6 = 4/1). Adâncimea: - 0,25 m. Cîteva oase au fost dislocate sau distruse de lucrările agricole. Lipsese ambele humerusuri și omoplații. Brațele indoite din cot, palmele mîinii drepte fiind sprijinite pe piept, cele ale mîinii stîngi pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,55 m. Orientarea: $4100^{\circ}/_{00}$ VSV - $900^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 146. Adâncimea: - 0,25 m vertebrele dorsale; - 0,30 m picioarele. Distrus în cea mai mare parte, între altele lipsindu-i craniul, oasele bazinului și, parțial, membrele. Brațele indoite din cot, cu palmele pe abdomen. Lungimea scheletului, fără craniu: cca. 1,45 m. Orientarea: $4300^{\circ}/_{00}$ VSV - $1100^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 147. (fig. 2/1 = 4/4). Adâncimea: - 0,55 m capul; - 0,60 m picioarele. Cu excepția unor oase distruse de crotovine, scheletul se prezintă într-o stare destul de bună de conservare. Brațele indoite din cot, palmele fiind dispuse pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,60 m. Orientarea: $4500^{\circ}/_{00}$ VSV - $1300^{\circ}/_{00}$ ENE. Pe o extremitate a osului iliac drept se afla o cataramă de fier, fără spin (fig. 5/6), iar lângă iliacul stîng o verigă rotundă, tot din fier (fig. 5/7).

M 165. Adâncimea: - 0,35 m. Distrus aproape în întregime de lucrările agricole. Numai cîteva oase de la picioare se mai găseau în poziția inițială.

M 166. Adâncimea: - 0,40 m. Distrus în cea mai mare parte. Orientarea: $4200^{\circ}/_{00}$ VSV - $1000^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 167. Adâncimea: - 0,35 m. Cu excepția craniului, celelalte oase s-au dezintegrat ori au fost distruse de arături.

Necropola 2

M 148. Adâncimea: - 0,30 m capul; - 0,35 m picioarele. Starea de conservare precară. Brațele indoite ușor din cot, cu mîinile așezate pe bazin. Lungimea scheletului: cca. 0,90 m. Orientarea: $4500^{\circ}/_{00}$ VSV - $1300^{\circ}/_{00}$ ENE. Cîteva resturi lemnoase păstrate lângă membrele superioare par a proveni de la sicriu.

M 149. Adâncimea: - 0,30 m. Cu excepția calotei craniene, celelalte oase s-au macerat. Lîngă oasele craniului s-a descoperit un cercel de cupru argintat în formă de verigă ovală, care la unul din capete avea un fir înfășurat (fig. 5/1).

M 150. (fig. 2/2) Adâncimea: - 0,45 m capul; - 0,50 m picioarele. S-au păstrat numai oasele mari. Brațele indoite puternic din cot, cu palmele sprijinite pe partea superioară a pieptului. Lungimea scheletului: cca. 1,55 m. Orientarea $4400^{\circ}/_{00}$ VSV - $1200^{\circ}/_{00}$ ENE. Între oasele craniului s-au găsit cîteva fragmente de la donă plăcuțe de diademă din cupru, prînse pe o bandă de țesătură, precum și cîteva cărbuni. Din pămîntul de umplutură a gropii provine un fragment ceramic din pastă cărămizie, avînd drept degresant microprundisuri.

M 151. Adâncimea: - 0,30 m. S-au păstrat doar cîteva fragmente din calota craniană, restul scheletului dezagregându-se în mare parte. Palmele erau așezate pe abdomen. Orientarea: $4400^{\circ}/_{00}$ VSV - $1200^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 152. (fig. 2/3 = 3/2). Adâncimea: - 0,30 m capul; - 0,40 m picioarele. Exceptînd oasele craniului și ale membrilor, celelalte oase mai mici s-au macerat. Brațele indoite din cot, palmele fiind așezate pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,05 m. Orientarea: $4400^{\circ}/_{00}$ VSV - $1200^{\circ}/_{00}$ ENE. La circa 0,30 m de craniu, în zona corespunzătoare oaselor bazinului, s-a descoperit o monedă din bronz, care, fiind exfoliată, s-a distrus la lucrările de degajare a resturilor înhumatului, astfel că nu a putut fi determinată.

M 153. Adâncimea: - 0,45 m. Dezagregat sau distrus aproape total. S-au mai recuperat bucăți de la calota craniană și de la tibii. Lungimea scheletului: cca. 1,0 m. Orientarea: $4100^{\circ}/_{00}$ VSV - $900^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 154. Adâncimea: - 0,40 m capul - 0,30 m picioarele. Distrus în mare parte. Brațele indoite din cot, palmele așezate probabil pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,05 m. Orientarea: $4000^{\circ}/_{00}$ VSV - $800^{\circ}/_{00}$ NE.

M 155. Adâncimea: - 0,40 m. Cu excepția citorva oase de la cutia craniană și de la membrele inferioare, dezagregat aproape total. Lungimea scheletului: cca. 1,30 m. Orientarea: $4200^{\circ}/_{00}$ VSV - $1000^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 156. Adâncimea: - 0,45 m. În cea mai mare parte macerat. Lungimea scheletului: cca 0,75 m. Orientarea: $4500^{\circ}/_{00}$ VSV - $1300^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 157. (fig. 4/3). Adâncimea: - 0,40 m capul; - 0,45 m picioarele. Oasele mai puțin solide s-au dezagregat în mare măsură. Brațele indoite din cot și palmele sprijinite pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,50 m. Orientarea: $4200^{\circ}/_{00}$ VSV - $1000^{\circ}/_{00}$ ENE. Sub femure s-au păstrat resturi de lemn carbonizat, provenind probabil de la sicriu. În locul unde ar fi trebuit să se afle osul iliac stîng s-a descoperit o cataramă de fier (fig. 5/10), iar mai jos de locul unde ar fi trebuit să fie sacrum s-au găsit o verigă ovală din fier (fig. 5/9) și o monedă de argint, emisiune de la Alexandru cel Bun. Paralel cu femurul stîng se găsea un cuțit de fier (fig. 5/11).

M 158. (fig. 3/5). Adâncimea: - 0,40 m capul; - 0,45 m picioarele. În afară de oasele mai masive, de la cap, mîini și picioare, nu s-au mai păstrat decît cîteva coaste, fragmente de omoplat și vertebre dorsale. Brațele ușor indoite din cot, palmele fiind sprijinite pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,65 m. Orientarea $4300^{\circ}/_{00}$ VSV - $1100^{\circ}/_{00}$ ENE. În dreapta înhumatului, lîngă jumătatea superioară a femurului, s-a descoperit un cuțit din fier (fig. 5/12).

M 159. Adâncimea: - 0,45 m capul; - 0,50 m picioarele. Starea de conservare destul de rea. Brațele indoite din cot și palmele fixate pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,60 m. Orientarea: $4300^{\circ}/_{00}$ VSV - $1100^{\circ}/_{00}$ ENE. În dreapta craniului era depusă o grămăjoară de seminte.

M 160. Adâncimea: - 0,55 m. Macerat aproape în totalitate. Se păstrează cîteva bucăți de la frontal, tibie și calcaneum. Lungimea scheletului: cca. 0,70 m. Orientarea: $4100^{\circ}/_{00}$ VSV - $900^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 161. (fig. 2/4). Adâncimea: - 0,65 m. Starea de conservare precară. Brațele indoite din cot și palmele pe abdomen. Lungimea scheletului cca. 0,75 m. Orientarea: $4100^{\circ}/_{00}$ VSV - $900^{\circ}/_{00}$ ENE. Sub craniu s-au găsit cîteva cărbuni, iar în dreapta sa o grămăjoară de seminte.

M 162. (fig. 2/5). Adâncimea: - 0,65 m. Starea de conservare precară. Brațele indoite din cot. Rădiusul mîinii drepte îndreptat spre vertebrele lombare, iar cel al mîinii stîngi spre sacrum. Lungimea scheletului: cca. 1,45 m. Orientarea: $4300^{\circ}/_{00}$

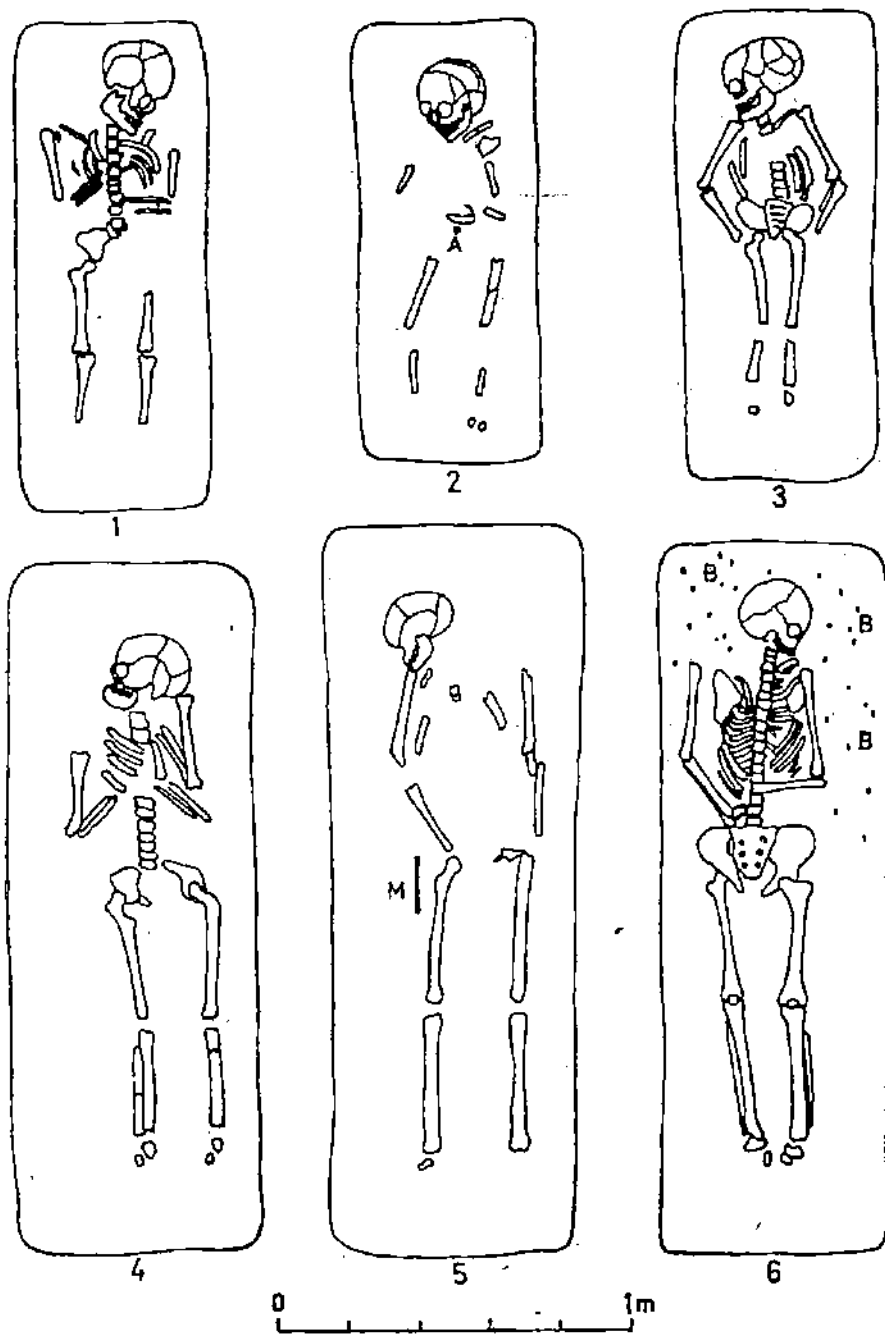

Fig. 3. Hudum. Mormintele 143 (1), 152 (2), 141 (3), 142 (4), 158 (5) și 163 (6) din necropolele 1 (1, 3, 4) și 2 (2, 5, 6) A = monedă ; B = cărbuni ; M = cuțit.

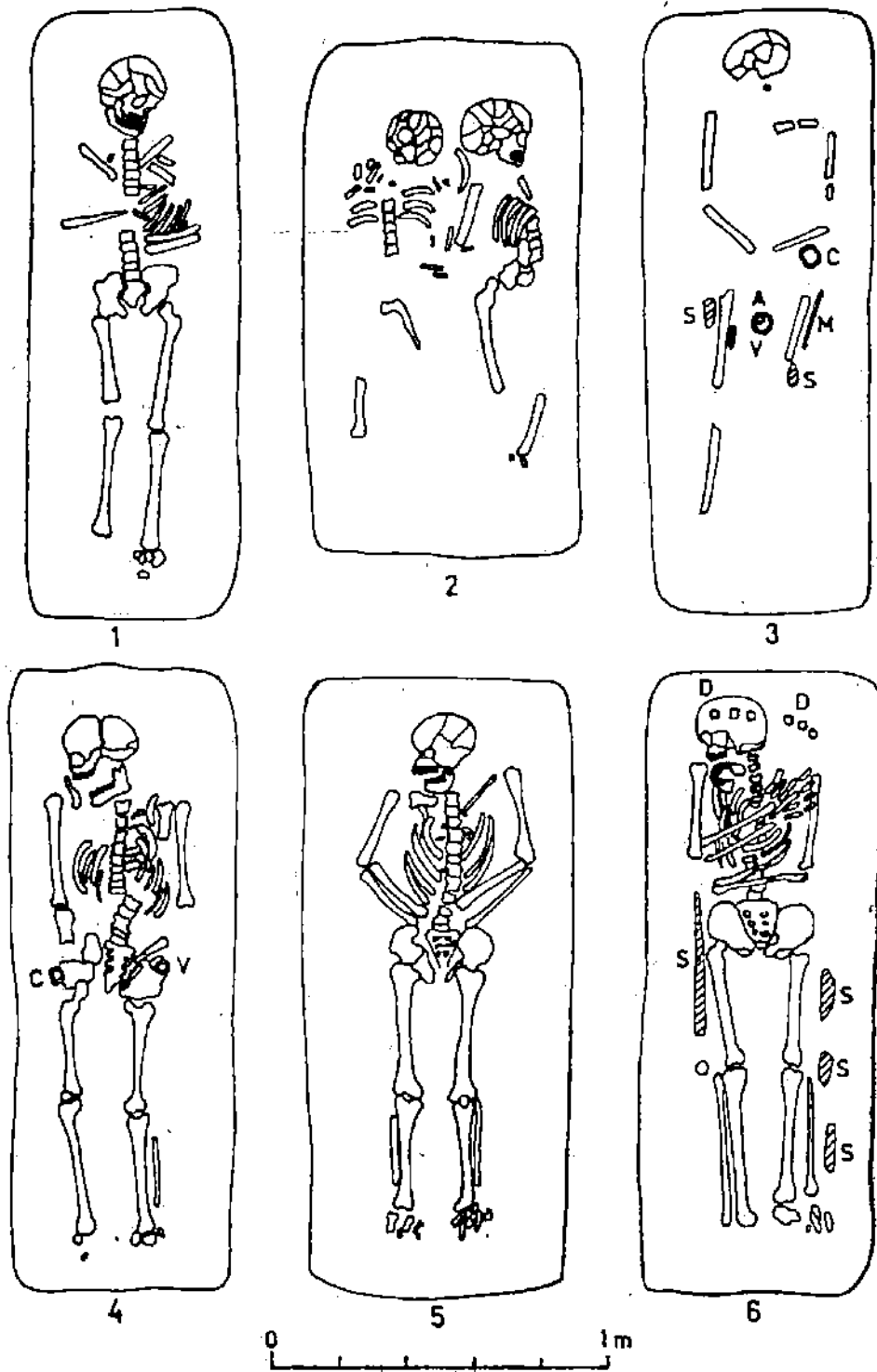

Fig. 4. Hudum. Mormintele 145 (1), 136 - dublu (2), 157 (3), 147 (4), 140 (5) și 144 (6) din necropo-
 lele 1 (1, 2, 4, 5, 6) și 2 (3). A = monedă ; C = cataramă ; D = plăcuțe de diademă cu mărgelile ;
 M = ouțit ; S = bucăți de lemn de la sicriu ; V = verigă.

VSV — 1100°/00 ENE. În jumătatea superioară a corpului și îndeosebi în zona craniului, spre fundul gropii, s-au descoperit numeroși cărbuni. Cîteva cărbuni s-au observat și sub cutia craniană, dovadă că ei fuseseră azvîrîți în groapa mormintului înainte de depunerea decedatului. În zona oaselor iliace s-a găsit un ac de cusut din fier (fig. 5/8).

M 163. (fig. 2/6=3/6). Adîncimea: — 0,80 m capul; — 0,65 m picioarele. Schelet păstrat în stare bună. Brațele îndoite din cot. Rădiusul mîinii stîngi îndreptat spre vertebrele lombare, iar cel al mîinii drepte spre sacrum. Lungimea scheletului: cca. 1,65 m. Orientarea: 4400°/00 VSV — 1 200°/00 ENE. Pe fundul gropii și în pînîntul ei de umplutură din partea unde se afla jumătatea superioară a corpului defunctului erau presărați cărbuni.

M 164. Adîncimea: — 0,50 m capul; — 0,45 m picioarele. Oasele mai mărunte dezintegrate în totalitate. Brațul stîng nu s-a păstrat. Cel drept, puternic îndoît din cot, cu rădiusul îndreptat spre omoplat. Lungimea scheletului: cca. 1,40 m. Orientarea: 4000°/00 SV — 800°/00 NE. Spre fundul gropii și printre oase erau presărate bucăți de cărbuni.

M 168. Adîncimea: — 0,85 m capul; — 0,60 m picioarele. Starea de conservare proastă, oasele fiind atît dezintegrate de sărurile din sol, cît și deranjate de o intervenție ulterioară înhumării. După poziția în care a fost găsit un fragment de la rădiusul mîinii drepte, deducem că palmele au fost așezate pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,15 m. Orientarea: 4400°/00 VSV — 1200°/00 ENE.

M 169. Adîncimea: — 0,60 m. Stare de conservare precară. Brațele îndoite din cot, cu palmele așezate pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,50 m. Orientarea: 4300°/00 VSV — 1100°/00 ENE. Bucăți de cărbune au fost presărate lîngă cap și bazin. Între femure s-a descoperit o grămăjoară de semințe. În jurul frontalului și parietalului se aflau trei plăcuțe de diademă din cupru și cîteva mărgelile circulare din pastă sticloasă albă, toate prinse de o bandă de țesătură lată de aproximativ 1,7 cm. La extremitatea tibiei piciorului stîng s-a descoperit o țintă de fier, provenind desigur de la încălțămînte (fig. 5/3).

M 170. Adîncimea: — 0,60 m. Starea de conservare foarte proastă, majoritatea oaselor descoperindu-se. Poziția brațelor a rămas neprecizată. Lungimea scheletului: cca. 0,75 m. Orientarea: 4200°/00 VSV — 1000°/00 ENE. În jurul calotei craniene s-au observat bucăți de cărbune. În zona vertebrelor cervicale se afla un șirag de mărgelile din pastă sticloasă, marea majoritate de culoare neagră și formă elipsoidală, între care au fost intercalate cîteva albe, circulare (fig. 5/5).

Pe baza observațiilor înregistrate în timpul cercetărilor se pot defini cîteva din trăsăturile complexelor funerare descoperite în cursul campaniei de săpături din august 1987.

Adîncimea la care au fost depuși decedații, măsurată de la nivelul actual de călcare, oscilează între — 0,25 și — 0,80 m în necropola 1 și între — 0,30 și — 0,85 m în necropola 2. În majoritatea lor, mormintele din prima necropolă se găseau la o adîncime cuprinsă între — 0,30 și — 0,45 m, iar cele din a doua necropolă între — 0,40 și — 0,65 m. Aceste cifre nu sînt întru totul revelatoare, căci în anumite zone din necropole, în special în prima dintre ele, straturile superioare au fost îndepărtate, solul vegetal scurgîndu-se treptat în pantă, îndeosebi datorită utilizării mijloacelor mecanizate în lucrările agricole. Așa se explică, de altfel, de ce numeroase morminte au apărut atît de aproape de suprafața solului, astfel că unele dintre ele au fost grav afectate sau chiar distruse total de arături. Totodată, arăturile adînci au făcut imposibil de determinat nivelul de călcare din perioada de utilizare a necropolelor pentru cea mai mare parte a lor. Luînd în considerare toate aceste elemente, deducem că, în general, adîncimea gropilor mormintelor descoperite în vara anului 1987 varia între — 0,40 și — 0,70 m. În cazul mormintelor din necropola 1, înhumății adulți erau îngropați, de regulă, la o adîncime mai mare decît copiii.

Gropile mormintelor erau de formă rectangulară, cu pereții drepi și colțurile ușor rotunjite. Ele erau astfel dimensionate încît între înhumat, depus sau nu în sicriu, și pereții gropilor să nu rămînă decît spații suplimentare infime (fig. 1—4). Prin săparea gropilor exact după dimensiunile decedatului nu numai că se realiza o economie de efort, dar se împlinea, în primul rînd, o cerință a ceremonialului funerar. Potrivit credințelor populare, existența unor asemenea spații trebuia evitată, întrucît ele ar atrage după sine decesul altor persoane din familie, chemate să fie așezate lîngă defunct⁹.

În ceea ce privește repartitia scheletelor după vîrstă, se constată procentajul foarte mare de copii, reflectînd o mortalitate infantilă extrem de ridicată. Dacă în cazul mormintelor din necropola 1 numărul scheletelor de copii era aproximativ egal cu cel al adulților, în necropola 2 acestea din urmă nu constituiau nici jumătate din total, ceea ce ne face să ne gîndim la declanșarea unor epidemii care să fi decimat îndeosebi pe cei de vîrstă infantilă.

Potrivit ritualului tradițional creștin, toți înhumății erau depuși cu capul spre vest, deci cu privirea spre răsărit, micile oscilații de orientare — de la 4000°/00 SV — 800°/00 NE la 4700°/00 VSV — 1500°/00 ENE — fiind legate de anotimpul în care s-a făcut înmormîntarea. Înhumății aveau brațele îndoite din cot și palmele așezate în cele mai numeroase cazuri pe abdomen și mai rar pe piept. Din cele 11 schelete din necropola 1, la care s-a putut determina poziția mîinilor, șase aveau rădiusul și cubitusul sprijinite pe oasele iliace și numai două pe sternum; la altele două antebrațul drept era așezat pe piept, iar cel stîng pe abdomen. În necropola 2, 12 din cele 14 schelete, la care condițiile de conservare a membrilor superioare au permis observațiile, aveau palmele pe abdomen și numai două pe piept. În timpul săpăturilor din vara anului 1987 nu au fost descoperiți înhumăți cu brațele întinse paralel cu corpul, ca în precedentele campanii.

Urme de lemn provenînd de la sicrie au fost reperate la numai trei morminte, unul din necropola 1 (M 144) (fig. 4/6) și două din necropola 2 (M 148 și M 157) (fig. 4/3). Nu excludem faptul că și alți înhumăți au fost depuși în sicrie, dar, din cauza perisabilității lemnului, acesta nu s-a putut păstra.

⁹ T. T. Burada, *Dătinele poporului român la înmormîntări*, în *Opere*, III, *Folclor și etnografie*, ed. V. Cosma, București, 1978, p. 23; I. H. Ciabotaru, *Folclorul obiceiurilor familiale*

din Moldova (*Marea trecere*) (Caietele arhivei de folclor, VII), Iași, 1986, p. XL.

Judecând după dispoziția în care s-au descoperit oasele, considerăm că majoritatea mormintelor erau lipsite de sicrie.

Cu prilejul dezvelirii scheletelor au fost sesizate anumite indicii asupra unor practici rituale, săvârșite în momentul propriu-zis al înhumării.

Pe fundul gropilor de la șapte morminte din necropola 2 (M 150, 161, 162, 163, 164, 169 și 170), aparținând deopotrivă la înhumați copii și adulți, au fost observate mici bucăți de cărbune, unele găsite sub oasele scheletului, altele deasupra lor, ceea ce dovedește că respectivii cărbuni erau aruncați în mormintă atât înainte, cât și după așezarea decedatului în groapă.

Această practică a fost sesizată și în alte necropole medievale din spațiul carpato-dunărean. Astfel, în cimitirul de la Vornicenii Mari (com. Moara, jud. Suceava) (sat identificat cu Tulova, atestată în actele cancelariei domnești în secolul al XV-lea), în 24 din cele 52 de morminte cercetate s-a constatat prezența cărbunilor lângă schelete și deasupra lor, în cele mai numeroase cazuri în zona toracelui, situație similară aceleia înregistrată la Hudum. Într-unul din mormintele (M 9) de la Vornicenii Mari cărbunii erau reușiți într-un vas bifronconic, așezat lângă craniul înhumatului⁷. În jumătate din cele 22 de morminte recuperate prin săpăturile din jurul bisericii reședinței boierești de la Giulești (com. Boroaia, jud. Suceava) au fost, de asemenea, semnalati cărbuni, de cele mai multe ori lângă cap și mai rar pe pieptul, abdomenul și picioarele decedatului. Totodată, fundul gropii unui mormint (M 10) pare să fi fost ars⁸. Din rapoartele de săpături privind cele două necropole amintite nu rezultă că bucăți de cărbune ar fi fost descoperite și sub oasele scheletului, ceea ce s-a constatat însă la Hudum, în M 161 și M 162, precum și la Chilieni (sat în componența orașului Sf. Gheorghe, jud. Covasna), în M 1 din secțiunea Ic, amplasat lângă absida unei biserici romanice, unde scheletul, orientat SV-NE, avea brațele întinse de-a lungul corpului⁹. Dintre complexele funerare menționate mai sus cel mai timpuriu este cel de la Chilieni, atribuit secolelor XII-XIII, în timp ce acelea de la Vornicenii Mari și Giulești datează din secolele XIII-XIV¹⁰ și, respectiv, XIV-XVII.

Așa cum s-a remarcat, obiceiul presărării cu cărbuni a decedaților atunci când erau depuși în groapă este atestat în mediul monahal, în secolul nostru, la mai multe mănăstiri din Moldova, unde, în anumite cazuri, se puneau vase cu cărbuni la căpătușul morților sau se răsturna peste ei conținutul încandescent al cădelnițelor în momentul coboririi în mormintă¹¹. Observațiile făcute la investigarea mormintelor de la Hudum, ca și din alte necropole medievale, vin să ateste că ritualul respectiv avea o vechime foarte mare și nu reprezenta un apanaj exclusiv al obștei călugărești, ci și al mirenilor. Germanul Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel, care străbătuse vreme de mai mulți ani Moldova la începutul secolului al XVIII-lea, în calitate de mercenar în armatele suedeze, relatează că apropiații decedatului îi presărau la căderea nopții tăciuni aprinși peste mormint, pentru a-i da acestuia posibilitatea să-și poată aprinde luminarea ce i se punea în mână¹². Mai consemnăm și practica, atestată la sfârșitul secolului trecut, de a se arunca peste mormintele celor îngropați la drumuri bucăți de lemn, fin, nuiele etc., cărora li se dădea foc periodic, când se adunau în cantități mai mari¹³.

În trei morminte (M 159, 161 și 169), aparținând, de asemenea, necropolei 2, au fost descoperite grămăjoare de semințe, depuse în două cazuri (M 159 și 161) în dreapta capului și într-unul singur (M 169) între femurile înhumatului. Studiul lor preliminar nu a condus până în prezent spre unanimitate de vederi în privința identificării speciei din care fac parte¹⁴. În orice caz, nu poate fi vorba de cereale. Așa cum s-a constatat, în anumite situații, în morminte au fost descoperite semințe de cereale, regenerarea bobului arîndu-se, potrivit credințelor ancestrale, în raport de interdependență cu renașterea defunctului. Prezența cerealelor în practicile mortuare medievale a fost semnalată în partea septentrională a Moldovei, la Vornicenii Mari, unde, în M 10, în dreapta capului înhumatului, fusese depuse boabe de grâu, mei, secară și orz comun (*Triticum aestivum* ssp. *vulgare*, *Panicum miliaceum* L., *Secale cereale* L. și *Hordeum vulgare*)¹⁵. De asemenea, în nordul Dobrogei, la cele mai multe schelete

⁷ M. D. Matei, E. I. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (Secolele XI-XVII)*, București, 1982, p. 118-119 și 125-129.

⁸ L. Bătrina, A. Bătrina, I. Vatâmanu și St. Scorțanu, *Ansamblul reședinței feudale de la Giulești, jud. Suceava*, în CA, VI, 1983, p. 82. Cf. și *Materiale*, București, 1986, p. 245.

⁹ Z. Székely, *Cimitirul și biserica datînd din feudalismul timpuriu de la Chilieni (oraș Sf. Gheorghe, jud. Covasna)*, în *Materiale*, București, 1986, p. 216 și 219.

¹⁰ Cadrul oferit de acest raport nu ni se pare cel mai adecvat spre a ne expune considerentele pentru care nu am adoptat încadrarea cronologică - secolele XI-XII - propusă de autorii cercetărilor de la Vornicenii Mari.

¹¹ P. Mihail și Z. Mihail, *Necropola de la Vornicenii Mari, jud. Suceava (sec. XI-XII): o ipotază*, în *Alta Iasi*, XXIII, 1986, I, p. 407. Cf. și T. T. Burada, *op. cit.*, p. 31, notă 2.

¹² *Călători străini despre țările române*, VIII, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1983, p. 363.

¹³ T. T. Burada, *op. cit.*, p. 33. Dacă acest obicei constituie o reminiscență a ritului incinerării proliferat la romani - de altfel, ca și la daci - așa cum s-a propus (*ibidem*, p. 41), rămîne discutabil.

¹⁴ Semințele examinate ar fi de soc (*Sambucus nigra*), după opinia muzeografei Felicia Monah de la Muzeul Județean din Piatra Neamț, sau de busuioc (*Occimum basilicum* L.), potrivit părerii dr. Rodica Rugină de la Grădina Botanică din Iași.

¹⁵ E. I. Emandi, *Cultura plantelor în nordul Moldovei (secolele IX-XV) în lumina cercetărilor paleobotanice*, în *Hieraxus*, 1980, p. 54 și 56-58. În M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 120 și 126, sînt amintite doar semințele de grâu și orz.

descoperite în necropola de la Garvăn-Dinogetia (jud. Tulcea), datînd de la începutul mileniului al II-lea, s-au observat, printre și lîngă oase, boabe de griu, alături de care apar uneori și boabe de orz, secară, lînte, mei și simburii de struguri¹⁹. Vom mai consemna că, potrivit unor mărturii de proveniență germană, din secolele XVII—XVIII, asupra obiceiurilor tradiționale românești din mediul rural, lîngă decedat se depunea piine, pentru ca în drumul spre ceruri acesta să nu sufere de foame²⁰. Pînă la începutul secolului al XX-lea în satele Olteniei s-a perpetuat uzața de a se depune în sicriu o mînă de mei lîngă umărul sting al defunctului și de a se arunca boabe de mei în jurul acestuia, uneori amestecat cu pămînt și pietricele. Așezării meiului în sicriu și aruncării sale după procesiunea mortuară i se atribuiau rațiuni apotropaice, în sensul că apăra pe decedat de spirite malefice²¹. În lipsa posibilității de a se recurge la paralelisme etnografice, prezența semințelor în cele trei morminte de la Hudum rămîne dificil de explicat. Considerăm că nu este exclus ca practica presărării acestor semințe să fi avut o semnificație simbolică apropiată măcar în parte de aceea a boabelor de cereale.

Inventarul funerar prezent în mormintele descoperite în 1987 este, în general, sărac. În cadrul pieselor ce alcătuiesc respectivul inventar se diferențiază două categorii: prima cuprinde obiecte de podoabă și accesorii vestimentare, care făceau parte din portul curent al celor ce le-au purtat; a doua înserează obiecte a căror prezență se explică prin existența anumitor practici rituale. În cea dintîi se includ cerceii, plăcuțele de diademă, cu sau fără mărgelile, cataramele, verigile, țintele de încălțăminte și siragurile de mărgelile, iar în cea de-a doua: cuțitele, acele și monedele.

Cerceii, reprezentați prin două exemplare descoperite în două morminte diferite (M 137 din necropola 1 și M 149 din necropola 2), aparțin unui tip foarte simplu, de formă ovală. Ei au fost realizați dintr-o sîrmă îngroșată, de cupru argintat, cu secțiunea circulară, capetele fiind împreunate (fig. 5/1—2). Cîțiva cercei identici, modelați din cupru, fuseră descoperiți la Hudum, în ambele necropole, în campaniile de cercetări anterioare¹⁸, precum și la Trifești (jud. Iași)²⁰. Acest tip de cercei a avut o răspîndire extrem de largă în timp și spațiu, neconstituind din acest motiv un element de datare de prea mare utilitate. În necropolele românești contemporane cu cele de la Hudum el are o frecvență mai limitată, întîlnindu-se, în schimb, destul de des în arealurile învecinate. Totodată, la începutul mileniului al II-lea, cerceii cu veriga simplă au fost semnalati în regiunile carpato-nistriene în necropolele de la Brănești (raionul Orhei)²², din secolele X—XI, și Hansca-„Limbari” (raionul Kutuzov; R.S.S. Moldovenească)²³, din secolele XI—XIII.

Plăcuțele de diademă au fost semnalate în trei morminte: M 144 din necropola 1 și M 150 și M 169 din necropola 2. Cele din M 150, aflate într-o stare de conservare cu totul precară, s-au distrus fără a li se putea determina motivele ornamentale, ceea ce nu a fost cazul pentru plăcuțele din celelalte două morminte. Acestea erau din tablă subțire dreptunghiulară, cu perforații la colțuri, necesare pentru a fi cusute pe banda de țesătură ce era petrecută în jurul frunții. Între plăcuțe erau cusute, de asemenea, mărgelile ovale din pastă sticloasă, de culori și nuanțe diferite. Decorul plăcuțelor, realizat prin tehnica imprimării, constă din motive geometrice. Marginal toate aveau un chenar segmentat, iar în registrul central plăcuțele din M 144 — din argint — aveau o concavitate rotundă, încercuită de două concavități romboidale (fig. 5/4), în timp ce plăcuțele din M 169 — din cupru — un decor format din linii drepte și spiralate. Remarcăm că ultimul tip de plăcuțe fusese semnalat anterior numai în mormintele din necropola 1, în necropola 2 întîlnindu-se numai diademe cu alte motive ornamentale.

Judecînd după lipsa unor astfel de piese în așezările și necropolele corespunzătoare secolelor X—XII de la est de Carpații Orientali, portul diademelor nu pătrunsese încă în moda vremii. În schimb, în secolele XIII—XIV ele capătă o largă răspîndire în mediul românesc carpato-nistriean, relevant fiind nu numai numărul mare, ci și diversitatea lor tipologică. Plăcuțe rectangulare de diademă din cupru sau argint, cu decor geometric sau zoomorf, au fost semnalate în necropolele de la Sîncăuți (= Sankivți, raionul Hotin, reg. Cernăuți, R.S.S. Ucraineană)²⁴ din secolele XII—XIII, Doina (com. Girov, jud. Neamț)²⁵, Izvoare (com. suburbană Dumbrava Roșie a municipiului Piatra Neamț)²⁶,

¹⁹ E. Comșa, *Cîmîtirul*, în Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I. Așezarea feudală timpurie de la Biserica-
cuța—Garvăn*, București, 1967, p. 371.

²⁰ *Descriere „curioasă” a Moldovei și Țării Românești, în Călători străini...*, VIII, p. 634; E. H. Schneider von Weismantel, în *ibidem*, p. 363.

²¹ R. Vulcănescu, *Mitologie românească*, București, 1985, p. 551.

²² V. Spinei și R. Popovici, *op. cit.*, în *ArchMold*, X, 1985, p. 81 și fig. 5/1—3.

²³ I. Ioniță, *Săpăturile de salvare de la Trifești*, în *Materiale*, VIII, 1962, fig. 7/3,4.

²⁴ G. B. Fedorov; G. F. Cebotarenko, M. S. Velikanova, *Braneștiskij mogil'nik X—XI vv.*, Chișinău, 1984, p. 11 și urm.;

fig. 5/6—1, 8—1; 6/10—2, 17—1, 21—1; 7/35—1, 2, 37—3, 4, 5; 8/40—3,4 etc.

²⁵ I. Hîncu, *Limbar'-srednevekovij mogil'nik XII—XIV vekov v Moldavii*, Chișinău, 1970, fig. 5/1, 2, 6, 8; 10/2; idem, *Raskopki na poselenii X—XIV vv. u sela Hanska*, în *Arheologičeskie issledovanija v Moldovii (1972 g.)*, Chișinău, 1974, p. 171—172 și fig. 13.

²⁶ B. O. Timoščuk, *Pivnična Bukovina-zemlja slov'jans'ka*, Ujgorod, 1969, p. 121 și 174.

²⁷ V. Spinei, M. Alexianu și V. Butnaru, *Săpăturile arheologice de la Doina-Girov din 1982—1983*, în *Mem.Antiq*, IX—XI (1977—1979), 1985, p. 235 și 14/1—7 = 15/1—8.

²⁸ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, p. 50, 325 și fig. 338/2 = 341/3—4.

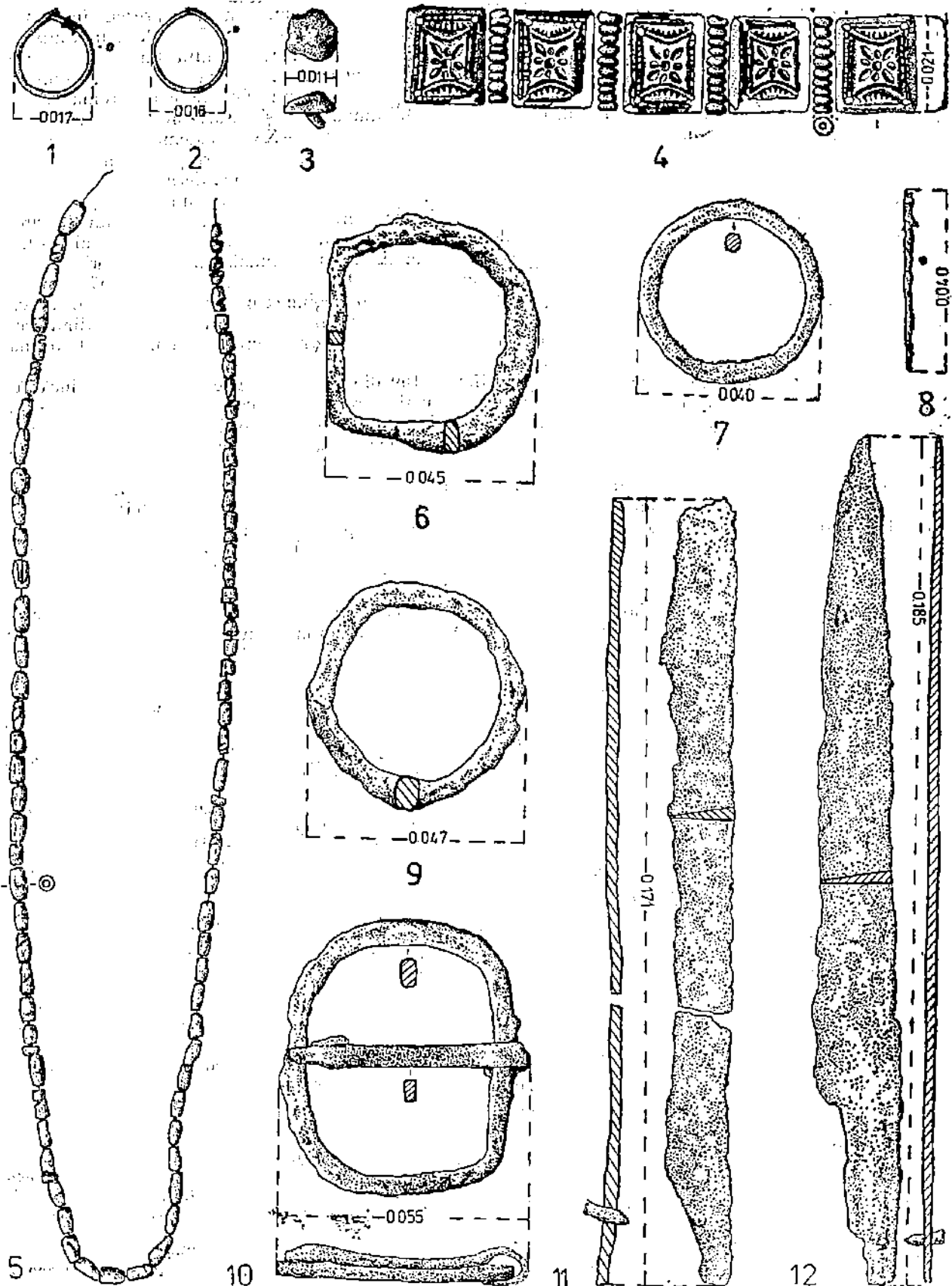

Fig. 5. Hudum. Cercei (1-2), șintă de la încălțăminte (3), plăcuțe și mărgelile de la diademă (4), șirag de mărgelile (5), catarame (6, 10), verigi de la centură (7, 9) ac de cusut (8), cușite (11-12) descoperite în mormintele 149 (1), 137 (2), 169 (3), 144 (4), 170 (5), 147 (6-7), 162 (8), 157 (9-11) și 158 (12) din necropolele 1 (137, 144, 147) și 2 (157, 158, 169, 170).

Trifești (jud. Iași) ²⁰, din secolele XIII—XIV, Hlincea-Iași (fost în com. Ciurea, în prezent în orașul Iași) ²¹, Piatra Neamț—„Dărmănești” ²² și Netezi ²³ (jud. Neamț), din secolele XIV—XV, în timp ce de la Cotnari (jud. Iași) provine o diademă semicirculară din argint aurit, alcătuită din trei segmente prinse cu balamale, mediul arheologic de unde s-a recuperat aceasta din urmă nefiind cunoscut ²⁴. Plăcuțe de diademă pătrate sau dreptunghiulare au fost descoperite și în celelalte regiuni românești ²⁵, precum și în întreg estul și sud-estul Europei, la slavii sud-dunăreni ²⁶ și răsăriteni ²⁷, unguri ²⁸, la populațiile din Crimeea ²⁹ etc., fiind datate îndeosebi în secolele XII—XV. Diademele alcătuite din plăcuțe rectangulare, deosebite însă ca decor de cele medievale, au continuat să se poarte în Bucovina până în secolul trecut, așa cum dovedește o piesă aflată în circulație în regiunea Cernăuților ³⁰. Faptul că ele nu mai apar ca inventar funerar în a doua jumătate a mileniului al II-lea nu dovedește ieșirea lor din uz, ci doar renunțarea la obiceiul de a fi depuse în morminte. Alături de diademele din plăcuțe metalice rectangulare s-au răspândit și diademe de alte categorii. Astfel, la începutul secolului al XVII-lea românele transilvănene purtau diademe din mătase sau din argint asemănătoare paftalelor ³¹.

Mormintele în care s-au descoperit cataramă de fier (M 147 din necropola 1 și M 157 din necropola 2) conțin și cite o verigă din același metal, găsită tot în regiunea bazinului, ceea ce arată că ambele obiecte serveau ca piese de centură. Cataramele au trei laturi drepte și una arcuită, fiind rectangulare în secțiune (fig. 5/6, 10). Numai uneia dintre ele i s-a păstrat limba. Verigile sînt de formă rotundă, secțiunea lor fiind circulară (fig. 5/7, 9).

Singura țință de fier recuperată provine din M 169 din necropola 2, ea fixînd talpa încălțămîntului. Probabil că numărul acestor piese era cu mult mai mare, dar din cauza oxidării puternice la care au fost supuse nu s-au păstrat. Astfel de țințe de fier au mai fost descoperite în patru morminte de la Hudum, tot numai în necropola 2, în cursul campaniilor de săpături precedente ³², precum și în câteva morminte de la Trifești ³³.

În afara mărgelilor prinse de diademă, într-un mormînt (M 170) din necropola 2 a fost descoperit un șirag de mărgelă elipsoidale, din pastă sticloasă neagră, printre care se aflau și citeva rotunde de culoare albicioasă (fig. 5/5). În cimitirele de la răsărit de Carpații Orientali, apropiate ca încadrare cronologică cu cel de la Hudum, șiraguri de mărgelă, de tipuri diferite, au mai fost găsite la Piatra Neamț—„Dărmănești” ³⁴ și Trifești ³⁵. Dintr-o perioadă anterioară provin podoaabele asemănătoare din necropola de la Brănești ³⁶.

Din categoria obiectelor fără legătură directă cu portul curent fac parte, după cum aminteam, cuțitele, acele și monedele, toate aceste piese semnăindu-se numai în morminte din necropola 2: cuțite

²⁰ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 737 și fig. 6; V. Spinei, *Săpăturile de la Trifești (jud. Iași)*, în *Materiale*, București, 1986, p. 240 și fig. 2/24—28.

²¹ M. Petrescu-Dimbovița și colaboratorii, *Șantierul arheologic Hlincea—Iași*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 244 și fig. 6.

²² V. Spinei, *Cercetările arheologice de la Piatra-Neamț—Dărmănești*, în *Danubius*, VI—VII, 1972—1973, p. 23 și fig. 6/8.

²³ L. Bătrina, A. Bătrina, *Reședința feudală de la Netezi (jud. Neamț)* în *SCIVA*, 36, 1985, p. 309, fig. 6/3—4.

²⁴ M. M. Popescu, *Obiecte de podoaabă sud-dunărene*, în *RevMuz*, IV, 1967, 1, p. 53—54; idem, *Podoaabe medievale în țările române*, București, 1978, p. 49 și pl. 10.

²⁵ K. Horedt, *Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeňza*, în *Materiale*, II, 1956, p. 22 și fig. 17/4; I. Stîngă, *Repertoriul arheologic al zonei hidrocentralei Porțile de Fier II, jud. Mehedinți*, în *Materiale*, București, 1986, p. 13 și 15.

²⁶ M. Corović-Ljubinković, *La necropole slave de Brestovik*, în *Archaeologia Jugoslavica*, II, 1956, fig. 4, mijloc; S. Georgieva, *Bălgarskîte srednovekovni nahiti*, în *Arheologija*, III, 1961, 1, p. 7 și fig. 2/1; D. Jelovina, D. Vrsalović, *Die materielle Kultur der alterkroatischen Gräberfelder auf dem Gebiete des dalmatinischen Kroatien*, în *Archaeologia Jugoslavica*, VII, 1966, p. 95 și pl. XIII, 9—12; *Arheološko blago Berdapa*, Belgrad, 1978, p. 252 și fig. 259; L. Bobčeva, *Sočranennye drevnie slavjanskije obyčaj v žizni bolgarskogo naselenija XIV veka (po dannym srednovekovnogo bolgarskogo hladbišča na myse Kaliakre)*, în *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7—14 septembre 1975*, 2, Bratislava, 1980, p. 67—69 și fig. 6 și 7; S. Ercegović Pavlović, *Srednovekovni nahiti od uhranjenih pločica*, în *Zbornik Narodnog Muzeja*, Belgrad, IX—X, 1979, p. 280—283 și fig. 2—4; G. Džingov, *Kaliakra*, Sofia, 1979, pl. 34, jos.

²⁷ *Predpolagaemyja drevnosti Černoj Rusi*, în *Trudy otdelenija slavjanskoi i ruskoj arheologii*, 4, red. S. T. Platonov

în *Zapiski Imperatorskago Russkago archeologičeskago obščestva N.S.*, XI, 1—2, p. 305 și fig. 16 și pl. V, 1—11, 14, 15, 18; F. D. Gurevič, *Pogrebal'nye pamjatniki žitelej Novogrudka (konec X—70.e gody XIII vv.)*, în *KS*, 175, 1983, p. 51—52 și fig. 1/4—17; M. V. Sedova, *Iaropolč Zalesskij*, Moscova, 1978, p. 45 și fig. 19.

²⁸ G. Fehér jr., *Az 1949. évi Mohács-Csele-pataki mentőátás*, în *AE*, 82, 1955, 2, p. 220 și pl. XLIV, 12; L. Papp, *Újabb kutatások a mohácsi csataterén*, în *A Janus Pannonius, Műveinek Évkönyve*, 1962, Pécs, 1963, p. 203, 205 și fig. 5/14; A. Pálóczi-Horváth, *A vakacsi zendi református templom régészeti-kutatása*, în *Communications Archaeologicae Hungariae*, 1984, fig. 15/2.

²⁹ O. A. Machneva, *O plitovyh mogil'nikach srednovekovnogo Kryma*, în *Arheologičeskie issledovanija srednovekovnogo Kryma*, Kiev, 1968, p. 158 și fig. 9/28; A. I. Romančuk, *Izmenenie sloev XII—XIII vv. na učaske portovogo kvartala v Chersonese*, în *Arheologičeskie otkrytija 1981 goda*, Moscova, 1983, p. 311—312.

³⁰ B. O. Timoșeuk, *op. cit.*, p. 122; I. P. Rusanova, B. A. Timoșeuk, *Drevnerusskoe Podnestrov'e*, Ujgorod, 1981, p. 101.

³¹ David Frölich, în *Călători străini despre țările române*, V, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1973, p. 49.

³² V. Spinei și R. Popovici, *op. cit.*, în *ArhMold*, X, 1983, p. 76 și fig. 3/14—17.

³³ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 737; V. Spinei, *Săpăturile de la Trifești...*, p. 240 și fig. 2/11.

³⁴ V. Spinei, *Necropola medievală de la Piatra Neamț—Dărmănești*, în *MemAntiq*, I, 1969, p. 218—219 și fig. 3/3 și 4; idem, *op. cit.*, în *Danubius*, VI—VII, 1972—1973, p. 22—23 și fig. 5 și 7.

³⁵ Idem, *Săpăturile de la Trifești...*, p. 240.

³⁶ G. B. Fedorov, G. F. Čebotarenko, M. S. Velikanova, *op. cit.*, p. 52.

în M. 157 și 158, un ac de cusut în M. 162 și monede în M. 152 și M. 157. Dintre aceste obiecte, singurele care au apărut pentru prima dată în cursul campaniei programate în 1987 sînt cuțitele.

Cuțitele din fier aparțin unui tip avînd minerul rectangular în secțiune, cu perforații pentru prinderea cu nituri a plăselelor din lemn (fig. 5/11—12). La nivelul secolelor XIII—XV, practica depunerii cuțitelor în complexe funerare din spațiul românesc est-carpatic este destul de rar atestată. O lamă de cuțit s-a găsit sub femurul piciorului drept al scheletului din M. 46 de la Vornicenii Mari⁴³, altele două provenind din M. 1 și M. 9 de la Mateuți (raionul Rezina, R.S.S. Moldovenească), acestea din urmă cu înhumății orientați nord-sud, cu miinile întinse paralel cu corpul⁴⁴, care nu par însă să fi aparținut localnicilor. Incluziunea cuțitelor în inventarul funerar are o frecvență mai mare în perioada anterioară, așa cum dovedesc exemplarele descoperite la Brănești⁴⁵, Hansca — „Căprăria”⁴⁶ și „Limbari”⁴⁷. Cuțitele se întîlnesc, de asemenea, în inventarul mormintelor călăreților turanici de la nordul Dunării Inferioare⁴⁸. În mormintele turanice (M. 51, 52 și 53) de la Siliște (raionul Orhei, R. S.S. Moldovenească), în afară de cuțite, s-au descoperit cataramă, verigi, cercei și mărgelă⁴⁹ de tipuri apropiate cu cele găsite la Hudum, prezentate în rîndurile de mai sus, ceea ce ar sugera, dacă nu înriuriri în ritual, cel puțin legături de altă natură între autohtoni și alogeni, în eventualitatea că similitudinile obiectelor amintite nu constituie o simplă adaptare la canoanele modei timpului, în sensul uniformizării tipologice a unor piese de uz curent la populațiile din răsăritul și sud-estul Europei. O parte a obiectelor din categoriile discutate, a căror producere nu presupunea un nivel superior de calificare meșteșugărească, erau realizate foarte probabil în atelierul din mediul rural, după cum sugerează prezența lor și în unele așezări de la Hudum, Borniș (com. Dragomirești, jud. Neamț)⁵⁰, Berchișești (jud. Suceava)⁵¹ etc.

Descoperirea în M. 162 a acului de cusut ne obligă să revizuiam atribuirea destinației unor obiecte găsite la Hudum în campaniile de săpături anterioare. Este vorba de câteva bucăți subțiri de fier, aflate în stare de conservare precară, considerate de noi, cu anumite rezerve, drept fragmente de cataramă⁵². La o nouă reexaminare, ele par că în realitate sînt provenite de la ace de cusut. Obiceiul punerii acelor lîngă morți — alături de piine, bani și alte obiecte. — este consemnat de o descriere germană a țărilor române de la sfîșitul secolului al XVII-lea⁵³.

Moneda găsită în M. 157 a fost puternic deteriorată din cauza agenților naturali și acoperită cu oxizi de fier proveniți de la catarama sub care a fost descoperită. Deși bătută în argint, ea este într-o stare precară de conservare, fapt ce nu permite aprecieri asupra greutății sale inițiale. Cu toate acestea, ca valoare nominală, moneda poate fi inclusă în categoria dubli groșilor. Ea are diametrul de 21 mm și greutatea actuală de 0,21 g. Pe avers se mai observă capul de bour cu steaua între coarne, rozeta, semiluna, ca și legenda fiind șterse. Pe revers se distinge cu claritate scutul despîcat, cu fasciile în primul cîmp, în al doilea mai păstrîndu-se doar două flori de crin din cele avute inițial; scutul, timbrat de capul de bour, are în dreapta sa sigla T. Ca și pe avers, legenda este ilizibilă. După caracteristicile pe care le prezintă, moneda poate constitui o variantă a seriei a IV-a a emisiunilor monetare bătute în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, fiind emisă, probabil, între anii 1415—1430, potrivit clasificării propuse de Octavian Iliescu⁵⁴. Ea se adaugă celor patru monede descoperite anterior în necropola 2 de la Hudum, dintre care trei emise în vremea domniei lui Petru I și numai una singură în timpul lui Alexandru cel Bun.

În perimetrul celor două necropole de la Hudum, în afară de mormintele amintite, au mai fost descoperite fragmente ceramice din secolele XIII, XIV și din prima parte a secolului al XV-lea, precum și câteva așchii de silex datînd probabil din neolitic. Pe traseul secțiunilor excavate în aria de răspîndire a necropolei 1 s-au găsit cîteva mici fragmente de vase cărămizii-gălbui, cu pietricele mărunte în pastă, caracteristice secolului al XIII-lea și primei jumătăți a celui următor. Ceramică de aceeași factură provine și din cuprinsul secțiunii 12, care a traversat necropola 2, unde apar însă și fragmente ceramice

⁴³ M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 119 și 128; fig. 11/6.

⁴⁴ I. G. Hîncu, *Srednevekovyj mogil'nik Școala nouă iz sela Mateuzy*, în *Dalekoe prošloe Moldavii*, Chișinău, 1969, p. 162 și 169; pl. 1/2, 3.

⁴⁵ G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenko, M. S. Velikanova, *op. cit.*, p. 13, 18, 22 și 31; fig. 9/59—6; 12/75—1, 77—1. Interesant de remarcă că unul din cuțite provenea dintr-un mormînt de femeie (M. 45) (*Ibidem*, p. 18 și 31).

⁴⁶ I. G. Hîncu, *Kăprăria-pamjatnik kul'tury X—XII vv.*, Chișinău, 1973, p. 16 și 35; fig. 11/8 și 33/3.

⁴⁷ Idem, *Limbari*, p. 17, 29, 35, 44, 52, 55, 57 și fig. 6/1, 2; 14/1, 3, 4; 16 a; 20/1; 22/2; 23/1.

⁴⁸ V. Spînei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 110 și urm.

⁴⁹ I. A. Rafalovič, V. L. Lăpușnean, *Raboty Reutskoj arheologičeskoj ekspedicii*, în *Arheologičeskie issledovanija*

v Moldavii (1972 g.), Chișinău, 1974, p. 142—147 și fig. 14—15.

⁵⁰ R. Popovici, *Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălești (secolele XIV—XVII)*, în *ArhMold*, XI, 1987, p. 173 și urm.

⁵¹ M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV—XVII)*, Suceava, 1982, p. 37 și urm.

⁵² V. Spînei și R. Popovici, *op. cit.*, în *ArhMold*, X, 1985, p. 76 și fig. 3/5, 6, 9, 11.

⁵³ *Descriere „curioasă”...*, în *Călătorii străine...*, VIII, p. 634.

⁵⁴ O. Iliescu, *Moneda în România (491—1864)*, București, 1970, p. 28. Pentru variantele seriei a IV-a, vezi și G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Opreșcu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p. 61.

de pastă cenușie, cu nisip fin ca degresant, tipice pentru sfârșitul secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea.

Pe baza descoperirilor făcute în cursul campaniei de săpături din 1987, colționate cu acelea din 1970—1972, se poate conchide că prima necropolă se datează în secolele XIII—XIV,⁵⁵ iar cea de-a doua în ultima parte a secolului al XIV-lea și primele decenii ale celui următor. Datele de care dispunem până acum nu lasă să se întrevadă vreo cezură între durată de folosire a celor două cimitire. Inventarul, cu analogii apropiate în tot spațiul carpato-dunărean, anumite elemente ale ritualului funerar, perpetuate până în zilele noastre, ca și descoperirile din așezarea corespunzătoare necropolei, fac dovada că aceste complexe arheologice au aparținut populației românești.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT HUDUM MEDIEVAL NECROPOLIS

SUMMARY

In 1987 archaeological research has been resumed at Hudum medieval necropolis (Mihai Eminescu commune, Botoșani county), previously investigated between 1970—1972. Taking up further research at the respective site was considered necessary both in view of the fruitful results of the excavations already carried out and as a step towards full elucidation of a couple of problems.

The 1987 excavations led to the discovery of 38 graves belonging to the two proximate, yet distinct cemeteries. Out of the 38 graves investigated, 18 pertain to the former necropolis while the other 20 belong to the latter. The total figure of the graves investigated so far amounts to 170.

In accordance with the traditional Christian ritual, all the deceased are interred head to the west, arms bent at the elbows, hands placed in most cases on the abdomen or, in rare instances, on the chest (fig. 1—4).

The grave pits are carefully sized lest no extra space should be left between the person buried, in a coffin or not, and the walls; otherwise, according to folk belief, other deaths would have occurred in the family.

As regards the age distribution of skeletons, infant mortality was noticed to have been extremely high, especially in the second necropolis, a fact that lends weight to the hypothesis of some disease that might have killed mostly those in their infant years.

Upon uncovering the skeletons, various ritual practices performed at the very time of burial were noticed. For instance, pieces of coal that had been thrown into the grave pit both before and after the laying down of the deceased were found. Such a custom, current as far back as the beginning of our century in monachal media is thus proved to be much older and likely to be met with the laity as well.

The burial inventory discovered in the graves is rather scant and has been classified in two main categories: one that incorporates objects of adornment and clothing items of current wear, and the other — accounted for by existing ritual practices.

The former category includes ear-rings (fig. 5/1—2), diadem plates (fig. 5/4), buckles (fig. 5/6, 10), large iron rings (fig. 5/7, 9), footwear tacks (fig. 5/3) and bead strings (fig. 5/5). The ear-rings, represented by two pieces discovered in two different grave pits from both necropoleis, are wrought in silver-covered copper and belong to a type extremely frequent, both in time and in space, as far back as the beginning of the 2nd millennium (fig. 5/1—2). The diadem plates, found in three graves from both necropoleis, are made of a thin sheet of copper or silver and adorned by imprinting them with geometric motifs (fig. 5/4). The buckles and the large iron rings, both girdle items, were discovered in two graves from the two necropoleis (fig. 5/6—7, 9—10), an iron footwear tack in a grave from the second necropolis (fig. 5/3) while a bead string made of a black glassy paste was found in only one grave from the second necropolis (fig. 5/5).

As to the latter category, mention must be made of the knives (fig. 5/11—12), needles (fig. 5/8) and coins, all of which were discovered in grave pits from the second necropolis exclusively. Of these, the iron knives — two in number — appear for the first time at Hudum. Actually, laying them in graves is a practice rarely enough to be met in the Romanian East-Carpathian space during the 13th and 14th centuries. Of the two coins available, only one was in a fair state of preservation. It was minted during the rule of Alexandru cel Bun and seems likely to have been put into circulation between 1415—1430.

On the basis of recent discoveries, corroborated with those of 1970—1972, it may be concluded that the first necropolis covers the 13th and 14th centuries while the second concerns the latter part of the 14th century as well as the opening decades of the 15th. The available data provide no reason at all to suspect the existence of any caesura in the use of the two cemeteries. The inventory, revealing close analogies throughout the Carpathian-Danubian area, alongside with certain elements of the burial rite that have come down to our day, as well as the discoveries from the settlement corresponding to the necropolis — investigated in 1968—1969 and 1973—1974 — prove that these archaeological complexes belong to the Romanian population.

⁵⁵ Menționăm că atunci când — pe baza cercetărilor întreprinse în anii 1970—1972 — am fixat încadrarea cronologică a primei necropole de la Hudum într-o perioadă anterioară domniei lui Petru I (cf. V. Spinei și R. Popovici-Baltă, *op. cit.*, în vol. *Din trecutului județului Botoșani*, I, 1974, p. 130), considerentul „decisiv” după care ne-am condus nu a fost,

după cum s-a apreciat (cf. M. D. Matei, E. I. Emendi, O. Monoranu, *op. cit.*, p. 85, nota 69), lipsa monedelor din morminte, ci trăsăturile tipologice ale pieselor din componența inventarului funerar și anumite caracteristici rituale, absența monedelor fiind doar un argument subsidiar pentru datarea cimitirului.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. Hudum. Graves 135 (1), 139 (2), 140 (3), 143 (4), 144 (5) and 145 (6) from the first necropolis.

Fig. 2. Hudum. Grave 147 (1) from the first necropolis and graves 150 (2), 152 (3), 161 (4), 162 (5) and 163 (6) from the second necropolis.

Fig. 3. Hudum. Graves 143 (1), 152 (2), 141 (3), 142 (4), 158 (5) and 163 (6) from the first necropolis (1, 3, 4) and the second (2, 5, 6). A = coin; B = coal; M = knife.

Fig. 4. Hudum. Graves 145 (1), 136-double (2), 157 (3), 147 (4), 140 (5) and 144 (6) from the first necropolis (1, 2, 4, 5, 6) and the second (3). A = coin; C = buckle; D = diadem plates with beads; M = knife; S = wood pieces from the coffin; V = large iron ring.

Fig. 5. Hudum. Ear-rings (1-2), footwear tack (3), diadem plates and beads (4), bead string (5), buckles (6, 10), large iron rings from the girdle (7, 9), sewing needle (8), knives (11, 12) discovered in graves 149 (1), 137 (2), 169 (3), 144 (4), 170 (5), 147 (6-7), 162 (8), 157 (9-11) and 158 (12) from the first necropolis (137, 144, 147) and the second (157, 158, 169, 170).

Translated by ȘTEFAN COLIBABA